

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่างอาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มักตื่นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามได้ยาก มักตกไปในอารมณ์ที่ตนปรารถนา เกิดเร็ว ดับเร็ว เทียวไปไกลและเทียวไปดวงเดียว^๑ แต่เป็นธรรมชาติที่ฝึกได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “จิตที่ตื่นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น จิตนี้ย่อมตื่นรนไปมาเหมือนปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำโยนไปบนบก ฉะนั้น ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงควรละบ่วงแห่งมาร”^๒ จิตนี้เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ คือรับอารมณ์อยู่เสมอ เรียกว่า “รู้อารมณ์” ดังข้อความที่ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะคิด อธิบายว่า รู้อารมณ์”^๓ และจิตนี้ มีชื่อต่างๆ ที่เรียกขานกันถึง ๑๐ ชื่อ ดังปรากฏในอัมมสังคณีว่า “จิต มโน มานัส หทัย ปันธุระ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุ ที่เหมาะสมกันในสมัยนั้น นี่ชื่อว่า จิตที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”^๔ ดังนั้น ชื่อของจิตทั้ง ๑๐ ประการ ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นเอง แต่ที่เรียกชื่อไปต่าง ๆ กันนั้น ก็เพราะทำหน้าที่ต่างกัน เหมือนกับคนคนเดียวทำหน้าที่หลายอย่าง เช่น เป็นผู้ชาย ซึ่งเป็นพ่อของลูก ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นครูบ้าง เป็นผู้อำนวยการบ้าง เป็นประธานบ้าง เป็นลุงบ้าง เป็นตาบ้าง เป็นต้น ตามหน้าที่และภาวะของตน ดังคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถาอัฐสาลินีแห่งอัมมสังคณีว่า “ธรรมชาติโดยองค์คิด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต, ธรรมชาติใด เมื่อน้อมไปสู่อารมณ์ก็รู้อยู่ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า มโน ใจนั่นเอง ชื่อว่า มนัส ธรรมชาติใดรู้ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิญญาน ฯลฯ ขันธคือ วิญญานนั่นเอง ชื่อว่า วิญญานขันธ มนะที่เป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งรู้อารมณ์ ชื่อว่า มโนวิญญานธาตุ”^๕

อนึ่ง มีคนเป็นจำนวนไม่น้อยที่เข้าใจว่า จิตของมนุษย์เมื่อเริ่มเกิด คือถือกำเนิดในครรภ์ มารดานั้นบริสุทธิ์ ไม่มีความต้องการใดๆ แต่เมื่อโตขึ้นจิตก็เศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสมีโลภะเป็นต้น จมมารบกวน ทำให้ต้องการสิ่งโน้นสิ่งนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อกล่าวถึงเรื่องจิตประภัสสร ซึ่งหมายถึง จิตหลุดพ้น หรือพ้นใส ผู้ที่เจริญวิปัสสนาภาวนา จนถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้ว จะรู้ว่าจิตนั้นใสสะอาด บริสุทธิ์ เมื่อเกิดสภาพจิตหรือเจตสิกที่เป็นกิเลสขึ้น จิตจึงขุ่นมัวและดูทึบ ดังที่สามัญชนรู้สึกกันอยู่ ดังนั้น

^๑ พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑๕-๒๑๖.

^๒ พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓/๒๒, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

^๓ อภิ.สง.อ. (บาลี) -/๑๑๐.

^๔ อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๖/๒๒, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

^๕ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง.อ. (บาลี) -/๑๙๑-๑๙๒.

ปรัชญาของพราหมณ์และปรัชญาของมหายานจึงถือว่า จิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์มาแต่เดิมแล้ว ได้มีการกล่าวถึงจิตบริสุทธิ์หรือจิตเดิมแท้ หรือเนื้อแท้ของจิตว่า เป็นตัวตนที่แท้จริงของคนเรา

จริงอยู่ มีพุทธทระจะว่า “จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นแลเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง”^๖ ความตรงนี้อาจทำให้เข้าใจได้ว่า จิตประภัสสรมีมาตั้งแต่ดั้งเดิม หรือ จิตจะประภัสสรได้ก็ต่อเมื่อเข้าถึงอัปนาสมาธิ จึงจะรู้ได้ว่าเคยเศร้าหมอง เพราะมีอุปกิเลสมาพ้องพาน ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า “จิตนี้ตามธรรมชาติแท้ๆ มันก็ได้มีกิเลสติดมา นับเป็นจิตที่เกลี้ยงที่ว่างจากกิเลส ก่อนแต่ที่จะเกิดกิเลส มีลักษณะประภัสสร”^๗ และ “การที่มันไม่มีความรู้เรื่องเจโตวิมุตติ ไม่มีความรู้เรื่องปัญญาวิมุตติสำหรับจะควบคุมไม่ให้เกิดกิเลส”^๘ ตรงนี้ทำให้ตีความได้ว่า ทุกคนเมื่อเกิดมานั้นย่อมมีจิตประภัสสรอยู่เดิมแล้ว และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงกิเลสหรืออนุสัยกิเลสทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นมาจากตรงไหน และเกิดขึ้นได้อย่างไร ในขณะเดียวกัน ผู้ที่ตีความว่าจิตไม่บริสุทธิ์มาแต่เดิมก็ตั้งคำถามว่า แสดงว่าจิตเศร้าหมองโดยธรรมชาติ แล้วความเศร้าเกิดเมื่อไร เป็นเนื้อเดียวกับจิตใช่หรือไม่ ถ้าเป็นเนื้อเดียวกับจิตแล้วเราจะกำจัดกิเลสได้อย่างไร เหมือนน้ำกับความสกปรกเป็นเนื้อเดียวกัน จึงทำให้เกิดคำถามต่อไปอีกว่า แนวความคิดของจิตประภัสสรที่ถูกทำให้เศร้าหมองเกิดขึ้นมาจากตรงไหนได้อย่างไร และจะมีวิธีป้องกันหรือไม่ อย่างไร

สำหรับพระพุทธศาสนา มหายาน ซึ่งเกิดหลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๓๐๐ ปี มีสำนักพุทธปรัชญา ๔ คือ (๑) ไวยาชิกะ (๒) เสตฺรานติกะ (๓) จิตตมาตฺระ หรือวิชญาณวาท หรือโยคจาร (๔) มาธยมิกะ โดยเฉพาะนิกายโยคจารเกิดจากหลักธรรมในนิกายเถรวาท มหาสังฆิกะ สรวาสตีวาทิน และเสตฺรานติกะ หรือที่เรียกว่า “จิตตมาตฺระหรือวิชญาณวาท” (Thought-Only, or Mind-Only) มีทรรศนะเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ถือว่าเป็นการสร้างสรรคของจิต และทรรศนะว่าด้วยความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างจิตกับวัตถุ ซึ่งเรียกทรรศนะนี้ว่า “อทวิภาวะแห่งจิตและวัตถุ” (ผู้รับรู้กับสิ่งที่ถูกรู้) โยคจารสนับสนุนทรรศนะที่ว่า ไม่มีวัตถุภายนอกใดคงอยู่ในฐานะเป็นภาวะที่แยกเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก หรือแตกต่างไปจากจิต จึงปฏิเสธความมีอยู่แห่งอนุภาคที่ปราศจากการแบ่งแยกโดยตรง (ไม่มีอนุภาคใดที่ดำรงอยู่โดยลำพัง) เมื่อไม่มีอนุภาคที่ดำรงอยู่โดยลำพัง อนุภาคที่ตรงกันข้ามก็มีไม่ได้ เนื่องจากไม่มีส่วนประกอบของอนุภาคที่ดำรงอยู่ตามลำพัง จึงไม่มีสัณฐาน (รูปแบบ)

มีการให้เหตุผลเกี่ยวกับความผันและเงา (ภาพสะท้อน) ซึ่งท่านอสังคะได้แสดงไว้ว่า ไม่มีข้าง ม้าเป็นต้นอยู่ในความผัน ยกเว้นตัวความผันเอง (มันเป็นเพียงความผัน) ในทำนองเดียวกันก็ไม่มีสัณฐาน(รูปแบบ)อื่นนอกจากสัณฐานที่จิตรับรู้ ต่อมา สำนัก “จิตตมาตฺระหรือวิชญาณวาท” นิยมเรียกว่า “โยคจาร” เพราะพวกวิชญาณวาทินกำหนดจุดหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติ และถือการ

^๖ อก.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๙-๕๒/๙, อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙-๕๒/๙-๑๐.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, จิตนี้ประภัสสร, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓.

^๘ อ้างแล้ว.

ปฏิบัติโยคะเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดนั้น^๙ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า “โยคจาร” เป็นต้นกำเนิดของนิกายเซนซึ่งปัจจุบันมีอยู่ในจีน ญี่ปุ่น ไต้หวันและเวียดนาม ได้เน้นเรื่องการเข้าถึงด้วยจิตเช่นกัน

เรื่องจิตเดิมแท้ที่ ท่านเว่ยหล่าง นิกายเซนกล่าวไว้ว่า “ภายในจิตเดิมแท้ ทุกสิ่ง (ย่อมบริสุทธิ์จริงแท้) เหมือนกับสีของทองฟากับดวงอาทิตย์และพระจันทร์ ซึ่งเมื่อเมฆผ่านไปบังความแจ่มนั้นดูประหนึ่งว่า ถูกทำให้มืดไปแต่เมื่อเมฆผ่านไปแล้ว ความแจ่มกลับปรากฏอีก และสิ่งต่างๆ ก็ได้รับแสงที่ส่องมาเต็มท้อย่างเดิม”^{๑๐} จากประเด็นนี้ จิตเดิมแท้ เป็นธรรมชาติที่มีความเป็นพุทธะอยู่ในตัว เป็นจิตดั้งเดิมที่สะอาด สว่าง บริสุทธิ์ ผ่องใส แต่อย่างไรก็ดีเรื่องจิตเดิมแท้นั้น มีการแสดงของฝ่ายมหายาน เช่น นิกายเซ็น นิกายโยคจาร หรือแม้กระทั่งนิกายนิจิเร็งก็มีความเชื่อเรื่องจิตเดิมแท้ที่เป็นธาตุบริสุทธิ์ เพียงแต่ถูกกิเลสครอบงำ เมื่อปฏิบัติไปถึงที่แล้ว กิเลสทั้งหลายที่ครอบงำก็จะถูกทำลายไป และจะพบกับจิตเดิมแท้ ที่สว่าง สะอาด สงบ เป็นพุทธะอยู่ในตัว

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวคิดเรื่องจิตประภัสสร กับแนวคิดจิตเดิมแท้ซึ่งในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาเซน แต่การจะรู้ได้ว่ามีความเหมือนหรือความแตกต่าง ต้องนำมาสู่การศึกษาเทียบเคียงกันว่ามีลักษณะเหมือนหรือต่างกันอย่างไร และสามารถเชื่อมโยงแนวความคิดของทั้งสองนิกายนี้เข้าหากันได้หรือไม่อย่างไร ทั้งสองนิกายมีจุดเหมือน สงวนจุดต่างกันอย่างไร ? เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าใจพุทธปรัชญาเรื่องจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้อย่างถูกต้อง อันจะนำไปสู่จุดหมายแห่งการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซน

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอย่างไร ?

๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซน เป็นอย่างไร ?

๑.๓.๓ แนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซน มีความเหมือนและความแตกต่างกัน

^๙ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์), พระพุทธศาสนาเถรวาท ในอินเดีย พัฒนาการและสาระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๘.

^{๑๐} พุทธศาสนิกชน, สูตรของเว่ยหล่าง, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๘.

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวคิดของพุทธปรัชญาทั้งสองนิกาย ซึ่งเป็นกระแสนวัตกรรมระหว่างพุทธปรัชญาตะวันออกเหมือนกัน ประเด็นหลักของการวิจัยนี้คือ เรื่อง “จิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้” จะเน้นวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างของสองแนวคิด ความหมายและขอบเขตของแต่ละแนวคิด แต่จะจำกัดอยู่ในเฉพาะเรื่อง “จิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้” ในเชิงญาณวิทยาเท่านั้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การนิยามศัพท์ครั้งนี้เพื่อใช้ในงานวิจัยนี้เท่านั้น

พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พุทธศาสนาที่เป็นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๒

พุทธศาสนามหายาน หมายถึง พุทธศาสนาที่เป็นคำสอนพัฒนามาจากนิกายต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลังการสังคายนาที่ ๒ เช่น มหายิมิก (ศูนยวาท) โยคจาร (วิชญาณวาท) วัชรยาน (มนตรยาน) เซน และสุซาวตี

นิกายเซน หมายถึง พุทธศาสนามหายาน ที่มีต้นกำเนิดแนวคิดรูปแบบการสอนมุ่งเน้นในเรื่องจิตล้วนๆ เป็นหลักสำคัญ

การเปรียบเทียบ หมายถึง การนำเอาแนวคิดเรื่องจิตจิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้ของทั้งสองนิกาย คือ นิกายเถรวาทกับนิกายเซนมาเทียบเคียงกัน

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่คิด หรือรับรู้อารมณ์ได้ เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น

จิตประภัสสร หมายถึง จิตที่ผุดผ่อง ที่เรียกว่า ภาวจิตบ้าง มโนปกติบ้าง

ภาวจิต หมายถึง ปกติจิต มีธรรมชาติเป็นกลาง คือไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล มีหน้าที่ในการเก็บสะสมนิสัยสันดานหรือประสบการณ์ต่างๆ ไว้ และปล่อยลงสู่วิถิจิต จะเกิดติดต่อกันไม่สามารถนับได้ และเป็นจิตที่พ้นวิบาก คือไม่ให้ผลอะไร

จิตเดิมแท้ หมายถึง จิตที่มีสภาวะบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เป็นประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นตถาคตตรรก มีความงดงาม เปรียบเหมือนแก้วมณีที่ล้ำค่าที่ซุกซ่อนอยู่ในเปลือกตม

อาลยวิญญาน หมายถึง วิญญานอันเปรียบเสมือนเรือนคั้งอันที่เก็บ ที่ก่อ ที่สั่งสม เมล็ดพันธุ์ทั้งหลายทั้งปวง (สรรพพืช) เมล็ดพันธุ์ดังกล่าวนี้ ก็คือ วาสนา (พฤติกรรมเคยชิน) และวิบากกรรมต่างๆ ที่ได้กระทำลงไป ทั้งที่เป็นบุญและบาป กุศลและอกุศล สิ่งต่างๆ ที่ถูกเก็บสะสมไว้ในเรือนคั้งแห่งอาลยวิญญานนี้ เปรียบเสมือนเมล็ดพืชนานาพันธุ์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรรณา) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ : ในทัศนะของเถรวาทกับมหายาน”^{๑๑} พบว่า เรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ ส่วนมากจะเข้าใจว่าเป็นแนวคิดของฝ่ายมหายานล้วนๆ ซึ่งมีผู้พยายามนำมาอธิบายปะปนคำสอนเถรวาท ครั้งหนึ่งอาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ แสดงปาฐกถาว่า แนวคิดเรื่องจิตบริสุทธิ์เป็นของนิกายมหาสังฆิกะที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วพัฒนามาในสายมหายาน เถรวาทไม่เคยใช้คำว่า “บริสุทธิ์” กับจิตของปุถุชนทั่วไป อย่างมากก็ใช้เพียงแค่คำว่า “ประภัสสร” ซึ่งหมายถึง จิตผุดผ่องในยามที่กิเลสชนิดละเอียดอ่อนหรืออนุสัยกิเลสยังไม่ฟุ้งขึ้นมาทำงาน หรือหมายถึง จิตผุดผ่องของจิตผู้ได้ฌานสมาบัติเพราะนิเวศน์ระงับไปเท่านั้น เหตุที่อาจารย์เสถียรมีทัศนะอย่างนี้เพราะเกรงว่า ถ้าใช้คำว่าจิตบริสุทธิ์กับคนที่ยังไม่หมดกิเลสจะไปขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องยื้นอยู่ในจิตตลอดเวลา ดังนั้น จิตบริสุทธิ์จึงควรใช้กับจิตพระอรหันต์เท่านั้น ในบทความนี้ เรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ น่าจะเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับทั้งในฝ่ายเถรวาทและมหายาน ความขัดแย้งระหว่างนิกายมหาสังฆิกะกับเถรวาทไม่น่าจะเกี่ยวกับเรื่องจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ และการใช้คำว่า “บริสุทธิ์” กับจิตของปุถุชนทั่วไป ก็ไม่น่าจะขัดแย้งเรื่องอนุสัยกิเลสที่ยืนยื้นอยู่ในจิตตลอดเวลา

๑.๖.๒ ปรีชา มานะวณิชเจริญ ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส พบว่า จิตว่างตามทัศนะของท่านพุทธทาสหมายถึง สภาวะจิตที่ละจากการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน-ของตน จิตจะมีสภาวะธรรมอันว่างจากกิเลสทั้งปวง มีสติ-ปัญญาเต็มเปี่ยมสามารถหยั่งรู้ความจริงว่า โลกและสิ่งทั้งปวงล้วนมีธรรมชาติเป็นความว่าง ไม่อาจยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตนได้เลย แนวคิดจิตว่าง วางอยู่บนฐานความเชื่อว่า จิตโดยพื้นฐานเป็นประภัสสร และเป็นศักยภาพของทุกคนในการบรรลุมรรคผล-นิพพาน กล่าวได้ว่า ทุกคนมีโอกาสบรรลุธรรมได้แม้ในชาตินี้ หากมีปัจจัยถึงพร้อม ในอีกแง่หนึ่งแนวคิดจิตว่างสะท้อนความพยายามที่จะตีความ และประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมให้เป็นประโยชน์เกื้อหนุนต่อการดำเนินชีวิต แม้กับวิถีอย่างปุถุชน หากแต่การนำเสนอและชี้แนะกลวิธีการพลิกผันการทำงาน ให้เป็นการปฏิบัติธรรมอย่างที่สุดชั่วคราวเท่านั้น ไม่เป็นที่ยอมรับของฝ่ายเถรวาทกระแสหลัก เพราะมีความเชื่อต่างไปว่า แต่ละคนจะมีศักยภาพในการบรรลุธรรมไม่เท่ากัน ขึ้นกับบารมีที่สั่งสมข้ามภพข้ามชาติกันมา ทั้งจิตไม่อาจบำเพ็ญวิปัสสนาไปพร้อมๆ กับการทำงานหรือกิจอื่นใดซ้ำซ้อนได้ จิตว่างสำหรับผู้ยังไม่บรรลุมรรคผลจึงเป็นไปได้ไม่ได้ และการปฏิบัติอย่างแนวคิดจิต

^{๑๑} พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, “จิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ: ในทัศนะของเถรวาทกับมหายาน”, รวบรวมบทความทางวิชาการ เรื่อง มหาจุฬาริชาการ โดย คณะกรรมการฝ่ายวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙๑ – ๒๑๓.

ว่านั้น แม้เพียงสามารถบรรเทาทุกข์ลงได้บางส่วนบางขณะเวลา ก็เป็นประโยชน์ยิ่งแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อท่านพุทธทาสมุ่งเสนอแนวปฏิบัติ ให้อยู่ในวิสัยของปุถุชนด้วยแล้ว ย่อมเท่ากับเป็นการสนองตอบต่อพระพุทธประสงค์ได้เป็นอย่างดี ที่ต้องการให้พุทธธรรมยังประโยชน์เกื้อหนุนต่อพหุชน^{๑๒}

๑.๖.๓ สุมาลี มหณรงค์ชัย ศึกษาวิเคราะห์เรื่องอาลยวิชญาณในพุทธปรัชญานิภายโยคจาร สืบเนื่องจากแนวคิดหลักของสำนักโยคจารที่ยอมรับการมีอยู่ของจิต (อาลย) เพียงอย่างเดียวทำให้เกิดข้อสงสัยว่า การยอมรับความจริงเรื่องจิตนี้มีลักษณะเป็นเอกนิยมในแบบเดียวกับพรหมันของศาสนาฮินดูหรือไม่ ถึงแม้ว่าอาลยมีลักษณะเป็นขณะเกิดดับต่อเนื่อง แต่อาลยในแต่ละบุคคลก็แตกต่างกันไป เราสามารถแยกวิเคราะห์อาลยออกมาเป็นสองส่วนกว้างๆ ได้คือ อาลยในด้านการที่แปดเปื้อน ซึ่งเป็นจิตของปุถุชนทั่วไป กับอาลยในด้านการที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นจิตของพระอริยบุคคลและนักรวมจิตของปุถุชนในเวลาที่ไม่รู้สึกตัว เช่น เวลาหลับ เป็นต้น อาลยในด้านการที่แปดเปื้อนประกอบด้วย อาสวพีชะ (วิบากวาสนา) ที่คอยชักนำให้เกิดความหลงผิด แต่อาลยในด้านการที่บริสุทธิ์ประกอบด้วย อนาสวพีชะ (นิชยันทวาสนา) ที่ไม่ก่อให้เกิดกรรมทั้งจาก ความคิด วาจา และการกระทำ เมื่อชัดเจนในประเด็นเรื่อง อาลย ปัญหาสำคัญที่ต้องพิจารณาต่อไปก็คือ จะวิเคราะห์ความมีอยู่ของอาลยอย่างไร ในที่นี้การศึกษาประวัติศาสตร์ของศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ในช่วงเวลานั้นจะช่วยให้มองเห็นพัฒนาการก้าวสำคัญของสำนักโยคจาร อีกทั้งเป็นนัยยะสำคัญยิ่งต่อภาพรวมของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ซึ่งผลของการวิจัยได้ข้อสรุปว่า สำนักโยคจารยอมรับความมีอยู่ของอาลยในลักษณะที่เป็น ขณะอันประกอบด้วย เอกลักษณะของการมีอยู่ สามประการคือ สมรรถนะ ความเปลี่ยนแปลง และการมีอยู่เป็นเอกเทศ ด้วยคุณลักษณะทั้งสามนี้ ทำให้ความมีอยู่ของจิตในสำนักโยคจารไม่อยู่ในเกณฑ์ของเอกนิยม ไม่ใช่ภาวะสมบูรณ์ที่เที่ยงแท้ถาวร หากแต่จิตอยู่ในสภาพเป็นอนัตตา ซึ่งเป็นคำสอนเฉพาะของศาสนาพุทธ จากข้อสรุปข้างต้นทำให้สามารถยืนยันได้ว่า คำสอนของพุทธสำนักโยคจารสามารถรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นพุทธไว้ได้ โดยไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางความคิดของพราหมณ์ในสมัยอุปนิษัท อาจกล่าวได้ว่า ข้อโจมตีในเรื่อง ความมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร (สัสตวาท) ของจิตในโยคจารขาดน้ำหนักเพียงพอ^{๑๓}

^{๑๒} ปรีชา มานะวานิชเจริญ. “จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า (๔) - (๕) .

^{๑๓} สุมาลี มหณรงค์ชัย “อาลยวิชญาณในพุทธปรัชญานิภายโยคจาร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า (๔) - (๕).

๑.๖.๔ รัตนชัย บุญศรี ได้ศึกษา “อิทธิพลพุทธศาสนานิกายเซนในงานของท่านพุทธทาสภิกขุ”^{๑๔} พบว่า คำสอนของเซนมีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรม เช่น การปรุ้งน้ำชา การจัดดอกไม้ บทกวีไฮกุ เป็นต้น นอกจากนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้ใช้แนวคิดเรื่อง ศูนย์ตา จิตว่าง และจิตไม่ยึดมั่น มาเป็นแนวทางในการสอนที่สวนโมกข์ โดยเน้นธรรมปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยใช้หลักพุทธเถรวาทมาสอน เช่น ปฏิภาณสมุปปาต อนัตตา เป็นต้น

๑.๖.๕ พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท) ได้ทำสารนิพนธ์เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์มรรควิธีแห่งโกอาน ปรีศนาธรรม ในพุทธศาสนานิกายเซน พบว่า มรรควิธีแห่งโกอาน คือ การใช้ถ้อยคำขัดแย้ง และการแสดงออกด้านการกระทำทางกาย เช่น การตบ การตี เป็นต้น เพื่อแสดงถึงสัจธรรมอันสูงสุดของเซน ในยุคแรก ใช้เป็นจุดสุดท้ายของก่อนเกิดชะโตะริ เมื่อจิตของผู้ฝึกฝนเริ่มจะหลุดพ้น และในยุคที่สอง เป็นการรอคอยเงื่อนไขทั้งหลายสุกงอม เมื่อจิตของผู้ฝึกฝนนั้นจะหยั่งสู่สภาวะแห่งความหลุดพ้น^{๑๕}

๑.๖.๖ รอบทิศ ไวยสุศรี ได้ทำสารนิพนธ์ เรื่องศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุชะโตะริกับการบรรลุนิพพาน พบว่า แ่งสภาวะ แนวคิดในเรื่องลักษณะสภาวะของชะโตะริและสภาวะของนิพพานนั้น มีทั้งส่วนที่มีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันคือ แนวคิดที่คล้ายคลึงกัน ๑. เป็นสภาวะแห่งความจริงแท้สูงสุด - ทั้งนิพพานและชะโตะรินั้นล้วนเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของทั้งเซนและเถรวาท เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดอันเป็นสภาวะแห่งการรู้แจ้งสัจธรรมอันจริงแท้สูงสุดเช่นเดียวกัน นิพพานเกิดเมื่อทำลายกิเลสอวิชชาได้หมดสิ้น ชะโตะริก็เกิดเมื่อทำลายกำแพงแห่งมายาความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนได้หมดสิ้นเช่นกัน ๒. เป็นสภาวะแห่งความว่างอันเป็นหนึ่งเดียว - ชะโตะริคือสภาวะที่เราประจักษ์ชัดด้วยจิตของเราเองถึงสภาวะอันจริงแท้ของธรรมชาติแห่งจักรวาลเดิมแท้ว่าทุกสรรพสิ่งเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ได้มีอะไรที่แปลกแยกแตกต่างกัน ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นสูญญตาว่างเปล่าจาก ฉันทะ คน สัตว์ ตัวตน บุคคล เรา เขา อันเป็นเพียงภพมายาที่เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างผิดๆ ในขณะที่นิพพานเองนั้น ก็เป็นสภาวะแห่งความว่างอย่างเห็นได้ชัด เป็นสภาวะแห่งการรู้แจ้งความจริงแท้ มีสภาวะเป็นอนัตตาอันว่างเปล่าจากการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา โดยสิ้นเชิง ๓. เป็นสิ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยภาษาและเหตุผล - ชะโตะริเป็นสภาวะแห่งความจริงแท้อันเป็นหนึ่งเดียวกัน ที่ว่างเปล่าหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นแบ่งแยก ฉันทะ ตัวตน บุคคล เรา

^{๑๔} รัตนชัย บุญศรี, “อิทธิพลพุทธศาสนานิกายเซนในงานของท่านพุทธทาสภิกขุ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๕} พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุโท), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มรรควิธีแห่งโกอาน (ปรีศนาธรรม) ในพุทธศาสนานิกายเซน”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ข .

เขา ฯลฯ โดยสิ้นเชิง ดังนั้นสภาวะแห่งชะโตะริจึงไม่สามารถที่จะถูกอธิบายถ่ายทอดหรือเข้าถึงได้ด้วยภาษาหรือเหตุผลทั่วไป อย่างที่เราใช้กันอยู่ได้ เพราะภาษาและเหตุผลที่เราใช้อยู่ นั้น ล้วนแฝงไว้ด้วยกรอบแห่งความหลงยึดมั่นถือมั่นแบ่งแยกอย่างผิดๆ ทั้งสิ้น นิพพานเองก็เป็นเช่นนั้น เป็นสภาวะที่ไม่สามารถอธิบายให้เข้าใจเห็นแจ้งได้ด้วยภาษาและเหตุผลทั่วไป เพราะเป็นสภาวะความจริงแท้แห่งปรมัตถ์ที่หลุดพ้นจากกรอบแห่งกิเลส อวิชชาความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยความรู้แบบสมมติบัญญัติที่เต็มไปด้วยกรอบของกิเลสอวิชชา ในแง่สภาวะของผู้บรรลุ ผู้บรรลุ นิพพานนั้น มีการอธิบายลักษณะไว้ค่อนข้างเป็นระบบชัดเจนว่า คือผู้ที่ทำลายกิเลสอวิชชา รากะ โทสะ โมหะ เหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงได้หมดสิ้น มีปัญญารู้แจ้งแจ้งในธรรมอันจริงแท้ เป็นอิสระจากกิเลส อวิชชาความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง นอกจากนี้ผู้บรรลุนิพพานยังมีระบบการวัดที่ชัดเจน ดังเช่นผู้ที่เป็อรหันต์ก็คือผู้ที่ละสังโยชน์ทั้งสิบประการได้หมดสิ้นแล้ว ซึ่งสังโยชน์สิบนี้เองที่เป็นระบบตัววัด^{๑๖}

๑.๖.๗ พระมหาคณอง เชว้ทองกลาง ได้ทำการศึกษาเรื่อง วิธีสู่การบรรลุธรรมตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซเซน พบว่า จุดหมายสูงสุดในสำนักปรัชญาทั้งสองคล้ายคลึงกัน นั่นคือการทำลายอวิชชาแล้วเข้าถึงภาวะรู้แจ้งในที่สุด แม้ว่า วิธีการในทั้งสองสำนักจะต่างกันและมีรายละเอียดแตกต่างกัน แต่จุดหมายแห่งวิธีการปฏิบัติก็คล้ายกัน นั่นคือจิตตสิกขา กับ ขาเซนต่างมีจุดหมายเพื่อทำจิตให้หนึ่งกับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดภาวะจิตจดจ่ออยู่กับจุดเดียว (สมาธิ) ส่วนปัญญาสิกขาและขันเซนรวมทั้งมอโนโต ต่างก็มีจุดหมายเพื่อขจัดกิเลส และเข้าถึงภาวะที่รู้แจ้งในที่สุดนั่นเอง^{๑๗}

๑.๖.๘ ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์ ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามทรรศนะพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและนิกายเซน เห็นว่าเถรวาทและเซนนี้มีความแตกต่างกันในแง่มุมมองต่างๆ เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายสูงสุด เช่นมีหลักปฏิบัติแห่งศีล สมาธิ ปัญญา หรือระบบมัชฌิมาปฏิปทาอย่างเดียวกับเถรวาท แต่เสนนิยมการปฏิบัติแบบฉับพลันมากกว่าที่จะเป็นไปตามลำดับ สิ่งที่ผิดเพี้ยนกันไปบ้างได้แก่วิธีการ เช่น ฝ่ายเถรวาทมีวิธีการพิจารณาร่างกายว่าเป็นของน่าเกลียด ซึ่งฝ่ายเซนไม่มี ส่วนเสนมีวิธีขบโกอานซึ่งฝ่ายเถรวาทไม่มี ความผิดเพี้ยนเหล่านี้ กล่าวได้ว่าเป็นรายละเอียดปลีกย่อยที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการใหญ่ เพราะไม่ว่าจะเป็นวิธีการของฝ่ายเถรวาทหรือของฝ่ายเซน วิธีการเหล่านั้นล้วนมุ่งหมายให้บุคคลใคร่ครวญถึงสภาวะธรรมอย่างเดียวกัน ทุกวิธีการเหล่านั้นล้วนมุ่งหมายให้บุคคลใคร่ครวญถึงสภาวะธรรมอย่างเดียวกัน ทุกวิธีการเป็นการไถ่ถอน

^{๑๖} รอบทิศ ไวยสุศรี, “ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุชะโตะริกับการบรรลุนิพพาน”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ข.

^{๑๗} พระมหาคณอง เชว้ทองกลาง, “วิธีสู่การบรรลุธรรมตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซเซน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

อรรถา เป็นไปเพื่อการคลายกำหนด เป็นไปเพื่อความลวง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ผลในบั้นปลายคือการตรัสรู้ ซึ่งเกี่ยวกับการตรัสรู้ก็มีขั้นตอนแตกต่างกันไป ชาโตรีในระดับต่างเทียบได้กับการบรรลุมรรคผลชั้นต่าง ๆ อันได้แก่ โสตาบัน สกคามิ อนาคามิ และอรหัตต์ ผู้ที่บรรลุถึงความหลุดพ้นในขั้นสมบูรณ์สูงสุดทั้งของเถรวาทและเซน ย่อมเป็นผู้ที่มีจิตใจเยือกเย็น มั่นคงและสงบเป็นนิจสิน จิตใจจะเป็นอิสระจากเครื่องร้อยรัดต่างๆทั้งปวงเป็นผู้ที่มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามความเป็นจริงอย่างเดียวกัน และย่อมประสบแต่ความสุขสูงสุดเป็นนิรันดร์เช่นเดียวกัน^{๑๘}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary) เช่น หนังสือตำรา บทความ ข้อเขียน และเอกสารอื่น ๆ ที่มีเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรในปรัชญาเซน

๑.๗.๓ นำมาวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทกับจิตเดิมแท้ของปรัชญาเซน

๑.๗.๔ สรุปผลการวิจัย และนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมข้อเสนอแนะ

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ในปรัชญาเซน

๑.๘.๓ ทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ความคล้ายคลึง ความแตกต่างในเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทและจิตเดิมแท้ของนิกายเซน

^{๑๘} ศรีนวล ศรีจินดาภรณ์. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความหลุดพ้นตามพระพุทธรูปและพระพุทธรูปนิกายเถรวาทและนิกายเซน”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๕ - ๑๑๖.

๑.๙ กรอบแนวคิด (Conceptual Frame work)

